

Erməni vəhşiliyi dayandırılmalıdır

Azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən, mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən qeyri-insani etnik təcizləmə və soyqırım siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciəyə məşəqqətlərə məruz qalmış, indi Ermənistan adlandırılan ərazidən, Dağlıq Qarabağdan, ətrafıdan olan yeddi rayondan - min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi qətlə və qırğınlara məruz qoyularaq didərgin salınmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskənləri dağıdılmışdır.

Əsrlər boyu azərbaycanlılara qarşı dəfələrlə törədilmiş və öz siyasi-hüquqi qiymətinə almanmış, dünya ictimaiyyəti üçün qarənəlik qalan soyqırım tarixin açılması səhifələrindən biridir. Bu gün özünü dünyaya məzlum, azbəkeş xalq kimi təqdim etməyə çalışan ermənilərinsin törətdiyi vəhşilik, analoqu olmayan qədrəlik nəticəsində azərbaycanlılar öz ata-bəba yurdlarından, torpaqlarından qovulmuş, bu ərazilər erməniləşdirilmişdir. Qan yazdırmışın ən ağırlı-acılı səhifələrindən olan deportasiya, soyqırım və qəzəqnil baləlan haqqında danışmaqda belə bizə yasaq etmişdirlər.

Nəhayət, Azərbaycan öz müstəqilliyinə qovuşduğundan sonra uzun illərin süqutuna son qoyuldu. Əz dədə-babə, etnik torpaqlarından qovulmuş həmvətənlərimizin çəkdiyi əzəb-əziyyətlərin dilə gətirilməsi, öyrənilməsi, bütün bunlar barədə dünya ictimaiyyətinə məlumat verilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 dekabr 1997-ci il tarixli "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi deportasiya haqqında" və 26 mart 1998-ci il tarixli "Azərbaycanlıların soyqırım haqqında" fərmanları yeni imin, çox qiymətli və tarixi bir addım oldu. Bu fərmanlarda son iki əsrə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təcizləmə və soyqırım siyasəti nəticəsində xalqımızın məruz qaldığı ağır məhrumiyyətlər, milli faciə və məşəqqətlər qeyd olundu.

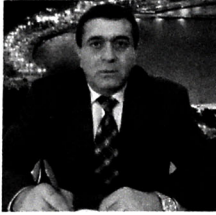
Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı SSRİ Nazirlər Sovetinin adı ilə hüquq normalarına zidd olan 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4093 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları oldu. 1948-1953-cü illərdə 150 mindən çox azərbaycanlı avtoritar-totallar rejimin mövcud represiyası qaydalarının geniş tətbiqi edilməsi, minlərlə insanın, o cümlədən qocacalan və körpəların ağır sərələ, kəsəkin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi gəncədə məruz qoyularaq Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-bəba yurdlarından kütləvi və zorakılıq sürəng olunmuşdur. Tarixən azərbaycanlıların öz dədə-bəba torpaqlarından deportasiya olunması, iki yüz illik qəzəqnil tarixi, bu faciənin tarixi kökləri, onun ictimai-siyasi amilləri

arəzədirilməmiş, dünya ictimaiyyətinə çatdırılmamış, ümumiyyətlə təbliğ olunmamışdır.

Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş deportasiyalar və dəfələrlə yarıdilan milli münaqişələr ermənilərə dəim havadərlicə edən Qərbin və Rusiya imperiyasının çox məharətli hazırladığı planları mərhələ-mərhələ həyata keçirilməsinin məntiqi nəticəsi olmuşdur. Azərbaycan xalqı iki əsrənd çoxdur ki, öz tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınır-düğünölümüş və planlı şəkildə həyata keçirilən bu məkrli siyasət kütləvi deportasiya və soyqırım ilə müşayiət olunmuşdur. Biz isə uzun müddət tələyüklü bu məsələlərə biganə qalmış, laqeyd münasibət göstərmişik-son dövrdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrə ələqədar xalqımıza qarşı törədilan cinayətlərin öyrənilməsinə imkan və şərait yaranmışdır.

Biz Ermənistanın hərbi-siyasi təcavüzünün dünya ictimaiyyəti tərəfindən itiham edilməsinə nail olmalıyıq

Fransız diplomatı Lores demiş-kən, "Danışmaq lazımdır ki, haqiqətə apılın". Türkiyənin arxivlərində Naxçıvan, Dərələyəz, Borçalı, Qərbi Azərbaycanca əhaliyə qarşı törədilan vəhşiliklərlə bağlı hər tür sənədlər var. Bu sənədlərdə Naxçıvanın kənd-kənd məhv edilməsi, təkcə Şərurda 15 kəndin məhv edilməsi, o cümlədən, Dərələyəzdə 57 min azərbaycanlının qətlə yetirilməsi qeyd olunur. Bu gün ermənilərə dəstək olan dövlətlərin törətdikləri vəhşiliklər ifşa olunması, Milli Məclis ABŞ-in Öfqanistanda, İraqca, Cənubi Koreyada, İngilistonda Hindistanda və digər yerlərdə, fransızların Afrikada törətdikləri soyqırımları gündəmə gətirməlidir. Bunları ən əzi demək lazımdır. Əgər bu gün Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində vasitəçilik missiyasını yerinə yetirən Fransanın dövlət başçısı həyasızcasına, utanmadan ermənilərə olan "möhəbbətini" açıq bəyan edərsə, dünyanı dini düşərgələrə bölmək tendensiyasını gücləndirə, münasibətlərin müstəvisi dəyişirsə, ikil sənədlərdə qeyd vüsət əlirsə onda bizim sağlamiz yovulmərəzdir. Biz illər boyu ermənilərə ideooloji mübarizədə uddummuşuq, biz qarşı törədilan vəhşilikləri belə dilə gətirməmişik, bunun akti nəticələndirən, gənc nəslin şüuruna pis təsir edə-

Yaşar Əhmədov, Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin dosenti

cayından ehtiyatlanmışıq. Ən yaxşı halda bütün bunları tarixin hansısa mərhələsində kilmirənsə buraxdıq, səhvin nəticəsi olan faciə kimi baxmışıq. Sovetlər dönəmində biz xalqlar dostluğundan danışıqanda, ermənilərə olan kirvəliyimizlə öyündən ermənilər uşaqlarını bəzara götürər alver edən azərbaycanlıları göstərərək "sənin babanı öldürən bu türklərdir", -dəməkən çəkinməmişik. Qarşıdurma yaranan vaxtı bizim ziyalıları, dövlət rəsmiləri münaqişəni dayandırmaq üçün xalqa müraciət etdiyində halda, erməni ziyalıları, hökumət adamları xalqı daha da qızışdırmaq məğşul olmuş, onların öndündə gəlmişik.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonunda münaqişənin gərgin vaxtında bizim ziyalıları, dövlət nümayəndələri az qala hər bir erməni ailəsinə qoruduğu halda, azərbaycanlılara qarşı törədilan vəhşiliklərlə erməni ziyalıları, dövlət nümayəndələri rəhbərlik etmişik. Biz xalqlar dostluğuna xülyəsina uyunda Balaşan "Ocaq" əsrini dünyaya ictimaiyyətinə təqdim etdik, ermənilər təkcə Ermənistanda deyil, Qarabağda da vəhşiliklər törətməkdən çəkinməmişik.

1988-ci il noyabrın ortalarında Azərbaycanca 80 mindən artıq qəzəqnil panah gətirmişdir. Noyabrın 17-də Bakıda "Azadlıq" meydanında keçirilən mitinq zamanı Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara muxtariyyət verilməsi tələbi ilə qətnamə qəbul edilməsiq. Ermənistan televiziyası həmin gün mitinqdən reportajlar göstərək, qətnamənin tələblərini dəfələrlə eflirdə səsləndirmişdir. Bu tələblərdən narahət olan Ermənistan rəhbərliyi Ali Sovet sessiyasını noyabrın 22-də keçirdiyi Opera teatrının binasına mitinq iştirakçılarının hücumundan sonra sessiyasının gedişini dayandıraraq, onların tələbi ilə deputatları, rayon rəhbərlərini yerlərə "qayda-qanun bəpə etməyi" göndərmiş. Ölində isə özərlə tapşırıq verilməmişdir ki, bir hafta ərzində, yeni noyabrın 28-də Ermənistanı azərbaycanlılardan təmizləmək aksiyasını həyata keçirsinlər. Onlar bu tapşırıq "sərəflə" yerinə yetirdilər, ayrı-ayrı rayonlarda millətlərarası qırğınə sürükülənə çomşmuş ehtirasları cilmovləkə, vətəndaşları müdafiə etmək, tıxirbaçqıları ifşa etmək əvəzinə, azərbaycanlıların kütləvi surətdə çıxarılmasına litva verdilər. Bu qırğın "missiya" ilə bəzi "xadmilər" Kirovankada, Stepəna-

vanda, Artaşatda evləri bir-bir qəzərdilər. Deportasiya aksiyasını müyyəyan olunmuş müddətdə başa çatdırmaq üçün Kalinin, Spitak, Quəqark, Noyemberyan, Krasnoselo, Vardensin, Yağəqadnozər, Əzizbəyov, Ararat, Məsis, Sişyan və Məgri rayonlarının rəhbərləri xüsusilə canfənaşlıq göstərdilər. 1988-ci ildə noyabrın 27-də Ermənistan SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini (sonralar Ermənistan KP MK-sinin birinci i katibi olmuş) V. Movsesyan Vardensin rayonunun Zəkəndinə gəlib əhalinin kəndi tərk etməsi üçün qın vaxt veridiyini bəyan etdi və əlavə etdi ki, bu müddətdə kəndi tərk etməsələr, onların təhlükəsizliyinə təminat verilməyəcəkdir. Deportasiyanı sürətləndirmək üçün elektrik xəttini kəsdilər, arzaq verilməsində dayandırıldı, dağ yolları ilə rayonu tərk edən azərbaycanlıların köçünü tez-tez atəşə tutdular.

Noyabrın 26-da "Qarabağ" hərəkəti faallarının təhrifk çıxışlarından qızıqmış Şəyvan Kirovancə sakini Şaumyan kəndinə doqrür hərəkət etdi-silahlı qarşıdurma iki gün davam etdi, önlənər oldu. Bir çox kəndlərdə də qırğınlar törədildi, orada da tələfatları oldu. Hərəkətin faalları'nın köməyi ilə yarıdılmış "özünümdafiə dəstələri" yollarında qoyduqları postlarda əzginliqlər törədirdilər. Azərbaycanlı kəndlərinə ərzəq köməyi göstərən ermənilər öyüldürüldür. Ermənistan mətbuatı Şaumyan (əvvəlki adı Vartanli) qırğınları haqqında yalnız "atışma olmuşdur, tələfat var" sözləri'nə qəyət-məklə kifayətlənmişdir. Vartanli kəndi Kirovancə şəhərinə bitişik olmasına baxmayaraq, inzibati ərazi bölğüsünə görə Qorəq rayonuna daxil idi. Şaumyan faciəsi öz əsnarinsinə görə 1918-1920-ci illərdə Gümrü-Qaraisə bölğələrindəki silahsız azərbaycanlılara yaşanan kəndlərə erməni quldurlarının hücumları zamanı törədilan vəhşiliklərin təkrarı idi. Täassüb ki, dünya ictimaiyyəti Ermənistanda ki nə 1918-1920-ci illər, nə də 1988-1989-cu illər qırğınları haqqında xəbər tutmamışdır. Bu gün də hadisələr sanki təkrarlanır.

Azərbaycan öz ərazisindən erməni silahlı qüvvəlarını çıxarmaq üçün tədbirlər görür, dünya dövlətləri narahətliklarını bildirirlər, atəşki dayandırmamış tələb edirlər. Ermənilər isə münaqişə zonasından xəyli üzəqdə olan Gəncəni, Mingəcəliyə, Xizini rakət atəşinə tutur, dinc əhliəri öldürür, dünya bunları "görmür", bu vəhşiliyə qəd yumur. Rusiya televiziyası bir-birinin ardında erməni ziyalılarını eflirə çıxırı, onların böhtan döü çıxışlarına şərait yaradır, ermənilərin dinc əhaliyə qarşı törətdikləri vəhşiliyə şüursuz bəyənir. Ermənilər "adımı sənə qoyaram, sənə də yana-yana" prinsipi ilə Azərbaycan xalqını vəhşiliklərinə kimi qəlamə verməkə, ictimai rəy yaramaqla çatmışıq, öz vəhşiliklərinin, törətdikləri qırğınların üstündən sükulə keçib, önu ərəbasədir etməklə yanaşı, özlərinin törətdikləri Şumqayıt qırğınlarına siyasi qayrı verilməsinə tələb etmək məzrə ermənilərə məxsus həyasızlıqdır.

Keçən əsrin əvvəllərində təma-

mila azərbaycanlılar yaşayan Vartanli kəndində 1988-ci ilin sonunda ermənilər çoxluq təşkil edirdilər. Ermənilər noyabrın 25-dən 26-ya keçən qeçə kəndə silahlı hücum etdirdilər, çoxlu adamları qətlə yetirdilər. SSRİ Prokurorluğu bu hadisələrlə bağlı cinayət işi qaldırmış, lakin cinayətkarlar tapılmamışdır. Şumqayıt faciəsi zamanı yüzlərlə azərbaycanlı ailəsinin öz həyatlarını təhlükə qarşısında qoyaraq erməni qonşularını qəzəbləndirmiş küllənin təhlükəsindən xilas etmələri haqqında mətbuatda çox yazılmışdır. Lakin Vartanli erməniləri bu çür insani hissələrdən uzaq idilər. Onlar əzginləşmiş dəstənin öndündə gədir, azərbaycanlıların siğindiyi evləri nişan verirdilər. Əzginləşmiş dəstəyə isə Şaumyan kənd sovetinin sədrə C. Arakelyan tələfdik etmişdir. Ümumiyyətlə, təkcə noyabrın 26-27-də Vartanli kəndində 14 nəfər azərbaycanlı vəhşicəsinə öldürülmüş və yandırmışdır. Kəndin sağ qalan əhəlisi qarlı-qovğulu günlərdə dağlarla, meşələri gündüz-geclərni gizlətən yalnız gecələr yul gedərək 13-14 gün ərzində Azərbaycanca gətmişdirlər. Onlara vartanli dağlarda itgin düşmüşlər. Toqquşma zamanı əldəqləri bədan xəsarətləndən, yollarda tutduqları xəstəlikləndən sonra Azərbaycanca gəlen onlara vartanli vəfat etməsi, çoxları şikəst olmuşlardır. Ümumiyyətlə, Qorəq rayonunda ermənilərin törətdiyi qırğınlar nəticəsində 30-dan artıq azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir. Quəqark faciəsi Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən ərə-təbəsdir edildi, qırğınların əsas təşkilatçuları və icracıları cinayət məsuliyyətindən kənarda qaldılar.

Vartanli kəndində 1988-ci ilin noyabr ayında vəziyyətin daha da pisləşməsinə ilə bağlı xəbər məni kəndin əsaşqalığı Həmid kişki xəbər verdi, kənddə toqquşma oldu. Qaydı, atəş önlənlər olduğunu deyir. Mən Bakı şəhər komendanti general Tiqinovla görüşə bildim və baş verən faciəni ona dedim. General bu deyilənlərə inanmadığı və faktı yoxlamaq üçün mənə hərbiçilərin məsuliyyəti ilə kəndə göndəracəyini vəd etdi. "Əgər deşikləri yanına olsa partiya biletini təhvil verəcəksən", -dəyə general mənə hədələdi. Noyabrın 30-da hərbi təyayrə ilə Gəncəyə, oradan da hərbi vətəlyotla Quəqark rayonuna uçduq. Kəndi yaxınlığında ki məşəqqədə adamların vətəlyot yığıncağını gəzəndiklərimizlə kəndi gəzəndiklərini mənə bildirdilər. Həlikəptərimiz kəndin kənarında kənd sovetliyinin yaxınlığında yerə endi. Mənimlə bir rus polkovniki, Nazirlər Sovetinin bir əmriyə məkədaş və 24 əsgər gətmişdir. Bizli dərhəl yerli sakınlar dövrəyə əldi, onların arasında gəlmələr də ha-xəx idi. Bəş dəqiqə kəmçəmiş bir nəfər rəsmi şəxs yaxınlaşdı və özünü Ermənistan SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini V. Movsesyan kimi təqdim etdi. Dəyənin kimi Movsesyan "Hansı əsaslarla erməni torpağında gəlmisiniz", -dəyə koskin reaksiya verdi. Biz 12 əsgərin müşayiətli ilə kənd sovetliyinin binasına gəldik.

Arç Səh. 13

Erməni vəhşiliyi dayandırılmalıdır

Əvvəli-Səh-12

Kənd sovetinin sədri Arakelyan "Kənddə heç olmayıb, bir anlamızlıq yarənib,- deyə hadisəni bizzdən gizlətmək istədi. Mənim "Bir nəfər azərbaycanlı kənd sakini çağır görüşək",-demişəm Arakelyanı çaşırdı. Bu vaxt bir erməni içəri girib Arakelyana müsləman əvlərinin yandırıldığını və bunu kimlər etdiyini xəbər verdi. Mən eşitdiklərimi dərhəl tərcümə etdim. Pokovnik təəccübə Arakelyana baxdı, o isə mənə tərcümə etdiyimə görə irəddi bildirdi. Həmin gün mən kəndə yamış meydləri, hələ tüstülənməyən əşyalarını, küçənin ortasında sahibsiz qalan çadırları gördüm... gördüklərimi dilə ifadə etmək olanda çətindir..."

Vartanlı faciəsi öz ssenariısına görə 1918-1920-ci illərdə İrəvan quberniyasında azərbaycanlılar yaşayan kəndlərdə erməni quldurlarının hücumları zamanı tördilən vəhşiliklərin təkrarı idi. Erməni tarixçisi Leo (əsl adı Arakel Babaxanyand) 1925-ci ildə Tiflisdə ermənincə çap olunan "Ançyalıç" ("Keçmişdə") əsərində erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlıları qarşı törədikləri vəhşilikləri etiraf edərək yazır: "Daşnakşakənlər "silp-süpürməklə" (yəni azərbaycanlı kəndliləri erməni təmizləmə aparatına) məşğul idi. Sürməli qəzasının türk (azərbaycanlı) əhalisinin xeyli hissəsi öz yaşayış yerlərindən qaçmışdır. İrəvan və digər qəzalarda bir çox kəndlilər dağılmış və yandırılmışdır. Erməni fədalirlər hər bir fədayı və zəruriyyət olmadan heçta elə kəndlilərdə vəhşiliklər tördədirdilər ki, həmin kəndlilər də türk əhalisi çox az olduğu üçün ermənilərə heç bir ziyan vərə bilməzdilər. Xüsosen Bəyik Qaraisə şəhərinin yanındakı Vartanlı kiçik türk kəndində tördilən qırğınlar həyəcandandırıcı idi". 1918-ci ildə Vartanlıda tördilən qırğınlar düz 70 ildən sonra bir də təkrarlansa da, 1918-ci ilin Novruz bayramı günlərində ermənilər Vartanlı kəndini qışkı cinsindən olan bütün sakinlərini qoyun tövliyəsinə toplayaraq həminləri yandırmışdılar. Qandınlar, körpələ meşələrə qaçaraq dağılarda təlaf olmuşdular. Deməli, ermənilər təkcə XX əsrdə Vartanlı kəndində iki dəfə azərbaycanlıları qarşı soyqırım tördətmiş-dünya ictimaiyyəti isə Ermənistandakı qırğınlara qarşı biganəlik nümayiş etdirmişlər.

Spitak (keçmiş Hamamalı) rayonunun rəhbərliyi azərbaycanlılara qarşı törədikləri cinayətlərə görə Quqark rayonunun rəhbərlərindən heç də geri qalmayırdı. Noyabrın 28-də Spitak rayon İK-nin sədri V.Nayyan, DİŞ-in rəisi Sarkisyan, DTK rayon şöbəsinin sədr müavini Mehribayan rayonun azərbaycanlılar yaşayan Saral və Quşarlı kəndlərinə gəlib bildirmişdi ki, onların təhəkküslərinə təminat vermirlər. Əgər iki saat ərzində kəndi tərk etməsələr, silahlı dəstələr kəndə hücum edəcək. Cəmaat onların təklifini rədd etdi. Lakin Spitak rayon rəhbəri yenə gəlib təklid tələb edərdi ki, kənd cəmaət təzliklə çıxmaldır. Onlar özəri ilə 34 avtobus və 40 yükünüdüzüb-

şaldan maşın gətirmişdilər. Onların göstərişi ilə bir dəstə erməni sahiblərinin gözü qarşısında və əşyalarını həyələ çıxarıb, od vururlar. Avtobuslarla dolu cəmaət rayon ərazisindən kənarə - Quqark rayonunun Mraqohovit (Həmzəçimən) kəndi yaxınlığında aqşamdan xeyli keçmiş silahlı dəstələr gözləyirdilər. Spitak rayonunun rəhbərləri işi elə hazırladılar ki, qan qonşu rayonun ərazisində tökülməli idi, bununda da onlar məsuliyətdən kənarə qalaçaqtdılar. Gecənin qarşılığında yolun kənarında pələndə durmuş quldurlar avtobusları atəşə tuqur, 3 nəfər həlak olur, 7 nəfər ağır yaralanır.

Ermənistanda azəri türklərinə qarşı dəhşətli cinayətlər demək olar ki, bütün rayonlarda tördilmişdir. 1988-ci ilin noyabr-dekabr aylarında, bir tərəfdən Ermənistan azərbaycanlı türklər yaşayan kəndlərinin əhalisi sıxışdırılır, kəndlərə ərzaq göndərilir, elektrik xətləri kəsilir və silahlı bəsqinlər edilir, digər tərəfdən kəndləri tərk edən ailələ yollarında zəmin tutuldu. Ermənistanda milli vəzəmə baş verən cinayətlərin öksəriyyəti əsasən azərbaycanlı əhalinin öz yaşayış məntəqələrini tərk etməyə məcbur olduqarı vaxt baş vermişdir. Ermənistanda Azərbaycanca gədən bütün yollar üzərində bir neçə yerdə silahlı quldur dəstələri yerləşdirilmişdir. Quldurlar əksəriyyəti milli forması geyərek özbaşına yoxlama - buraxılış məntəqələri yaratmışdılar. Onlar bütün məşinləri saxlayır, səmşinlərini səndirirli yoxlayır və maşında azərbaycanlı olduğunu müəyyən edən kimi onu maşından düşürür, əmlaklarını boğaldaraq qarət edir, özlerini isə vəhşicəsinə qətlə yetirirdilər. Ermənistan tərəfi azərbaycanlılara qarşı tördilən cinayətləri əsasən təkbiz edərək qeyd edir ki, konkret olaraq bu və digər həlaldə zərərçəkənlər Ermənistanın hüquq-mühafizə orqanlarına müraciət etməmişlər. Bir həlaldə ki, Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı cinayətlər respublikə hökuməti səviyyəsində, onun yerlərdəki partiyası, vəzə və hüquq-mühafizə orqanları rəhbərlərinin başlığı ilə tördilirdi, onda azərbaycanlıların şikayətlərinin heç bir mənəsi yox idi.

1988-ci ilin noyabr ayının sonuncu ongünlüyü Ermənistanda azərbaycanlıların sonuncu deportasiyasının sonuncu mərhələsi oldu. Amasiya rayonunda (Ağbaba) blokada şəraitində qalan 10 min nəfərdən artıq azərbaycanlı əhali istisna olmaqla, Ermənistanda demək olar ki, azərbaycanlı qalmamışdır. Rəsmi İrəvan isə "Sovet Ermənistanı" qəzetinin çapını və İrəvan rədiostasında gündə yarımlaş azərbaycan dilində yayımlaş vərlişən davam etdirilməsini istəyirdi. Bununla elə təəssürat yaratmaq istəyirdilər ki, guya azərbaycanlı İrəvanda nəinki təhlükəsiz şəraitdə yaşayır, hətta qəzet buraxır, radio ilə verilişlər yayımlayır. Lakin İrəvan şəhərində yaşayın azərbaycanlıların son günlərini "Sovet Ermənistanı" qəzetinin redaktoru Zərbəli Qurbanovun həmin günlərdə Ermənistan KP

MK-ya göndərdiyi məktublardan aydın təsəvvür etmək olar. Onun avqustun 14-də Ermənistan KP MK-nin ikinci katibi Y.Keçetkova ünvanlandıqı məktubunda İrəvan şəhərində cəmi 24-25 azərbaycanlı ailesinin qaldığı bildirirdi. Redaktoru noyabrın 25-də Ermənistan KP MK Bürosuna göndərdiyi məktubunda Z.Qurbanov 32 nəfər işçisi olan redaksiya amekdaşlarından 23 nəfərinin yalnız iyun-iyul aylarında onlara göstərilən təzyiqlərdən, məsuliyətsiz elementlərin bərbəşə təhdidlərindən sonra işdən azad olunaraq daimi yaşayış üçün Azərbaycan gətdiklərini, noyabrın 22-də vəziyyətin kəskin dəyişməsindən sonra isə daha 5 amekdaşını (maqinçılardan, korrektorların və ədəbi işçilərin) respublikə məcburi tərk etdiklərini bildirdi və yaranmış vəziyyətdə "Sovet Ermənistanı" qəzetinin nəşrinin mümkünşüzlüyünü yazmışdır.

İrəvandan və ümumiyyətlə Ermənistandan azərbaycanlıların deportasiyası demək olar ki, 1988-ci ilin sonunda başa çaldırıldı da, ermənilər Azərbaycanca, xüsosen də Bakıda 1990-cı ilin yanvarında tördilən qırğın qədrəməmə şəraitdə yaşayırdılar. Ümumiyyətlə, 1988-ci il noyabrın 22-dən dekabrın 7-dək bütün Ermənistanda azərbaycanlılar yaşayan 22 rayonda 170 təmiz və 44 qarışıq (ermənilər) yaşayış məskənləri boşaldılmış, nitcədə 250 min azərbaycanlı əhali tərik-tərik topraqlardan qovulmuşdur. Həmin vaxt 216 azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, minlərlə qadın, uşaq və qoca bədən xəsarəti almış, on minlərlə ailənin əmlakı qarət olunmuşdur. Ermənistandan azərbaycanlıların 1988-ci il deportasiyasından bir müddət sonra digər bir proses də başa çaldırıldı-əsrilər boyu Qərbi Azərbaycanca zəngin mədəni irs və monumental tarixi-məmarlıq abidələri yaranan azərbaycanlıları öz özüdü dünyaya "ən qədim və mədəni xalq" kimi təqdım etməyə çalışın ermənilər tərəfindən artıq silinmişdir.

1988-1990-cı illər ərzində Ermənistanda 216 nəfər azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş və ya millətlərəsə miniağuşə zəminində baş vermiş hadisələrin nəticəsində həlak olmuşlar. Onlardan 52 nəfər aldığı xəsarət nəticəsində ölmüş, 34 nəfər işgəncə ilə ödürlmüş, 20 nəfər odlu silahla qətlə yetirilmiş, 15 nəfər yandırılmış, 8 nəfər maşında vurulmuş, 9 nəfər yollarla qəzaya uğradılmış, 7 nəfər həkim qəddi nəticəsində, 9 nəfər dəhşətli hissələrdən keçirdiyi infarkt nəticəsində ölmüş, 2 nəfər nihtar etmiş, 15 nəfər asılmış, 2 nəfər məşin partladılması nəticəsində, bir nəfəri elektrik cərəyanı ilə, bir nəfəri suda boğub öldürmüşdür. 6 nəfər ilgin düşmüş, 20 nəfər xəstəxanadan yoxa çıxmış, 48 nəfər isə dağlarda borana düşüb həlak olmuşlar. ATOT-in Minsk qrupunun həmsədr olan dövlətlərin başçıları bu faktlardan xəbərdardırlar-dünyanın böyük dövlətlər

rindən olan Fransanın prezidentinin bəlgənin tarixini bilməməsi təəssüf doğurur. Makron bilmədik ki, mehç hüquq-mühafizə orqanlarını nəzarətsizliyi, onların erməni millətçilərinin separatçı hərəkətlərinə vaxtında və qanuni qiyət vermədiklərinin nəticəsində 200 mindən artıq azərbaycanlı əsrər boyu yaşadıqları əzəli topraqlarından iki həftə ərzində vəhşicəsinə qovuldular.

Keçmiş İttifaq orqanları azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyasına seyirci münasibət göstərdi. Demək olar ki, bütün azərbaycanlılar Ermənistandan qovulduqdan sonra, yəni 1988-ci il dekabrın 6-da Sov İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti "Vətəndaşların daimi yaşayış yerləri məcburi tərk etməsində Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR-in yerli orqanlarının ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərinin yolverilməz hərəkətləri haqqında" qarar qəbul etmişdir. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin o zamanki müavini B.Zəfərinin rəhbərliyi ilə hər üç Zaqafqaziya respublikalarının Nazirlər Sovetlərinin sədrəri və İttifaqın müvafiq nazirlərinin rəhbər işçiləri də daxil olmaqla xüsusi komissiya yaradılmışdır. Bu komissiya qaçqınların təhlükəsiz köçürülməsi və yerləşdirilməsi məsələləri ilə məşğul olmalı idi. Əslində isə Ermənistandan azərbaycanlılar faktiki olaraq təmizləndikdən və dekabrın 7-də orada baş verən zəlzələdən sonra bu komissiya da heç bir iş görmədən öz işini başa vürmüşdür.

Zəlzələnin vurduğu ziyanları aradan qaldırmaq, iqtisadiyyatı bərpa etmək üçün Ermənistana xeyli miqdarda işçi qüvvəsi lazım idi. Mehç bu məqsədə də 1989-cu il yanvarın 4-də Ermənistan rəhbərliyinin "xahişi" ilə Azərbaycan rəhbərliyi hər iki respublikanın KP MK-larının, Ali Soveti Rəyasət heyətlərinin və Nazirlər Sovetlərinin əvətləndirən daimi yaşayış yerlərinə qayıtmaqları üçün qaçqınlarla müraciət etmişdir. Azərbaycan Ermənistanla köçən ermənilər işə dünyanın hər tərəfindən Ermənistanla köməyə gəldikləri vaxtda kütləvi surətdə Azərbaycanca geri qayıtmağa başlamışdır. Dekabrın 16-da SITA məlumat verdi: "Azərbaycan SSR-i partiya, sovet və digər orqanlarının sayı ilə əvvəllər Azərbaycanı tərk etmiş erməni millətləndən olan şəxslər üçün qayıtmağa başlamışdır. Dekabrın 2-dən 15-dək Ermənistandan daimi yaşayış yerlərinə (yəni Azərbaycanca) 2300 nəfərdən artıq erməni qayıtmışdır, o cümlədən Bakıya 1100 nəfər, Şamaxıya 315 nəfər, Zaqafqaziya 110, Şamaxora 54 nəfər. Qayıdan kimi onlar öz amək kollektivlərinə işə başlayırlar". Həmin vaxtlar respublikaya rəhbərlik edən Vəzirov ermənilərin qayıdışını çox müjdə kimi televiziyaya ekranından bəyan etdi.

Ermənistan rəhbərliyi özünü "siqorta" edərək azərbaycanlıların Ermənistanla qayıtmasını təminat verilməsi illüziyası yaratmaq məqsədilə 15 dekabr 1988-ci ildə Sov İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin 6 dekabr tarixli qararının yerinə yetirilməsinin gedışini müzakiri

rə edərək 13 rəhbər işçini partiya sıralarından kənarə etmiş (daha da qıç desək, bir vəzifədən başqa vəzifəyə dəyişdirmişdi), 68 nəfərə partiya təbəhi vermişdir. Büro həmçinin Quqark rayonu partiya komitəsinin birinci katibi L.Bağdasaryanı və İcraeyə komitəsinin sədri S.Kazaryanı işdən azad etməklə kilyafətlənmiş. Stepanavan və İrəvan rayonlarının birinci katibləri Y.Cəmərtyan və V.Ahanyan isə ciddi tihmət vəzəni, ədalətçilikdən rayondan əlavə Yeqeçmadzor, Krasnoselo, Ararat, Masis, Amasiya, Noyemberyan rayonlarında vətəndaşların hüquqlarının pozulması, şantaj və kültüvi iqtisadlara yol verildiyini qeyd etmişdir.

Ermənistan Prokurorluğu isə Sevan, Kalinino və Abovyan rayon prokurorlarını işdən azad etmişdir. Ermənistanda zəlzələ baş verməsəydi şübhəsiz ki, heç bu cür başdansovdu cəza təhdirlərinə də əl atılmayacaqdı. Çünki Ermənistanda heyyətdarlıq və tərəvəz məhsullarının əksər hissəsini azərbaycanlılar istehsal etdirlər. Mənzillərində yaşayış yeri olmayan ermənilər isə əsasən gəlmə mühitində yaşadıqlarından, qaçqın kimi Ermənistanla də qeydə alınır, humanitar yardım alaraq dərhəl Rusiyanın şəhərlərinə üz tutur, orada da qaçqın kimi yenidən qeydə alınaraq bir daha yarıdan alırı və digər güzəştərləndən istifadə etdirlər. Ermənistanda baş verən dəhşətli zəlzələdən sonra bəlxün inciklikləri, Azərbaycan xalqına edilən zülm və haqsizliklərinə bir kənarə qorayaraq zəlzələ zonasına istər maddi-texniki, istərsə də işçi qüvvəsi ilə kömək göstərir uçqunların əlavə inləyən ermənilərin xilasına birinci yetmiş Azərbaycan rəhbərliyi oldu. Daha fikirləşmədiklər ki, xilas etdikləri erməni özünə gələn kimi, əlinə silah götürüb, yenə də Azərbaycan xalqının qəsdinə duracaq. Azərbaycanla sərhəd rayonların ərazisində, yəni DQMV-in erməni kəndlərindən dinc azərbaycanlılara atəş açacaqdı.

Mayısına, iliyənədək millətçilik əzərına tutulan ermənilər isə "Qarabəq" komitəsi başda olmaqla Leninanə (Gümürlə) və Spitakda mənirlə ermənilərin uşqınları altında qəlib inləməsinə, kömək unmasının vəclərinə əlməyib zəlzələ zonasına gəlməmiş M.Qorbaçovdan Qarabəq problemünün onların xeyrinə həll etməsinə tələb etmişdilər. Azərbaycan hökumətinin ona pənahlı gətirmiş 200 minə yaxın qaçqının dər-dərini bir kənarə qoyub karvan-karvan Ermənistanla göndərdiyi hər cür ləvazimat, pal-paltar, dava-dərman oldu yük məşinlər ləvazimatın qeydi qatıldı. Noyabrın 11-də Respublika hərbi Komissarlığının və Mülki Müdafiə Qərargahının səfərbər oldu Leninanə gəndərdiyi müxtəlif peşə sahələri (69 səmşin, 9 ekipaj) "L-76" layyəsində Leninanə yaxınlığında qəzaya uğradıldı. Lakin həmin qəzaların səbəbləri araşdırmaq üçün bu komissiya yaradıldı, nə də ekspertlər tələb edildi.

Ardı Səh. 14

Erməni vəhşiliyi dayandırılmalıdır

Əvvəl-Səh-13

Ermənilər isə qəzadan möcüzə nəticəsində sağ qalmış Fəxrəddin Balayevi hər yerdə axtarmışdılar ki, yegane şahid kimi aradan götürsünlər. Lakin hərbi həkmlər onu qospitalda, qadınlar yatan otaqda arakəsmənin arxasında gizlətdimilər. Ermənistən rəhbərliyi isə təyyarə qəzasında həlak olanların ailələrinə və Azərbaycan xalqına bəz sağlığı verməyi belə öziənə reva bilmədi. Bütün bunlara baxmayaraq, yene də Azərbaycanın hər yerində iməcillər keçirilir, zəlzələdən zərər çəkənlərə kömək məqsədilə 400412 nömrəli hesaba milyonlarla manat vəsait toplanır. Maraqlıdır ki, həmin vaxt Yuqoslaviyadan gələn təyyarədə də ermənilər tərəfindən vurulmuşdur -həmin təyyarə Türkiyə ərazisindən keçəndən ermənilər onun türk təyyarəsi olduğunu güman etmişlər.

Zəlzələyədək Ermənistanın Amasiya, Spitak, Quqarq, Stepanavan rayonlarında 20 mindən artıq azərbaycanlı girov kimi qalmışdır. Zəlzələdən bir gün əvvəl Quqarq rayonu Haydarlı kəndində olmuş "Krasnaya zvezda" qəzetinin xüsusi müxbiri mayor O.Vladinin "Ödəvət fəalları" məqaləsində yazmışdır: "Haydarlınıncı girecəyində yolu tankla kəsmiş zabit və silah əsgərləri gördüm. Leytenant Vitali Naklonni nəqi etdi ki, onların vəzifələri ermənilərə azərbaycanlı əhəliis arısında toqquşmaya yol verməkəndən ibarətdir. Zabit deyir: bütün bunlara baxmaq açıldır, onlar (yəni azərbaycanlılar) faktiki olaraq blokadadırlar, neqliyyat işlərini, elektrik cərayını verilmir, 20 gündür ki, çörək və digər əzəz məhsulları götürülmür. Onlar gecəgündüz tankın yaxınlığında olurlar,

uzaqlaşmaqdan qorxurlar".

Xristian dünyəsi ermənilər öz vəhşilikləri haqqında yazdıqlarını oxusalar da buna diqqət yetirmirlər. Erməni Varan yazır ki, "mənim üçün ən böyük, gözəl olan müsəlmanları qayulara ataraq, onların üstlərini daşlarla doldurmaq idi, bu mənə ləzzət verirdi, Qubada bəz verən hadisələrdə təkə 3 min adamı mən özüm öldürmüşəm". Balayev uşağın bədənindən qanın axmasına, onun necə can verməsinə baxmaqdan zövq aldığı bəzəyən deyir. Azərbaycan rəsmən boyunna alıb ki, Qərbi Azərbaycanca 959, Şamaxıda 50, Qubada 122, Qarabağda 150, Basarkeçərdə 155 Azərbaycan kəndləri yerlə yeksən olmuşdur. Bunların hamısı tarixi faktlardır, 1985-ci ilin may ayının 15-də Amerika ailimləri həm "Vaşinqton Post", həm də "Nyu-York Tayms" qəzetlərinə açıq məktub göndərmişlər ki, erməni soyqırımını ölməmişdir. "Biz imkan vermərik ki, Qarabağ yəndən Azərbaycanca qayıtısın", - deyən Makronun Qarabağın tarixini bilməməsi onun savadsızlığıdır, ancaq münəqaşını nizamlamalı olan dövlətin başpısı kimi o bunlan mütləq bilirdi.

Ermənilər həmişə tarixin yəndən yazılmısı, ermənilər haqqında guya gizli qərarların çıxarılmasını ilə bağlı tezisləri gündəmə gətirmək və hıuqula əxlaq qəsdən dəyişdirmək taktikasından istifadə edirlər. Tarix boyu özə torpaqlarda gözü olan ermənilər "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq kimi sərəmsə ideyaları "xristian hıməyəçilliyi" pərdəsi altında müstəmləkəçilik siyasəti yeridən Rusiyanın da mənəfiyyəti yeridən gəlmişdir. Hindistani və Yaxın Şərqi işğal etmək arzusunda olan Rusiya imperiyasına Türkiyə, İran və Azərbaycan

sərəhdələri kəsəyində özüne etibarlı dayaqlazım idi ki, əlvərişli şərait yetişən kimi, həmin etibarlı ərazidən trimplin kimi istifadə etsin. 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında imzalanan Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Şimali Azərbaycanın Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarında erməni vilayəti təşkil edilmişdir. Cəmis 25 min ermənin yaşadığı həmin ərazilərə İran və Türkiyədən kütləvi surətdə ermənilər köçürmüşdür ki, vilayətin etnik tərkibi ermənilərin sayı üstünlüyü ilə nəticələnsin və bunulla da erməni vilayətinin inzibati-ərazi bölgüsü möhkəmləndirilsin. Ermənilərin İran və Türkiyədən indiki Ermənistan ərazisinə kütləvi surətdə köçürülməsi ilə paralel olaraq Erməni vilayətinə daxil edilən İrəvan əyalətinin Qırxbuqlaq, Zəngibasar, Körpübasar, Vedibasar, Şərur, Sürməli, Dərəkənd-Parçanın, Saaltı (Səədli), Talin, Seyidli Ağsaqqallı, Sərdarabəz, Kərimbasar, Abaran, Dərəçək, Göyca (bir hissəsi) məhallarının, Naxçıvan əyalətinin Əlinəcəy, Məvaxizatan, XoK, Naxçıvan, Dərələyəz məhallarının, Ordubad dairəsinin Ordubad, Əylis, Dəstə, Biləv və Cənnəp məhallarının türklərinin əksəriyatını əsasən Türkiyə və İrana köçməyə məcbur etmişlər.

Ruslardan hıməyə körən ermənilər silahlanaraq indiki Ermənistanın hər yerində və Yuxarı Qarabağda dəfələrlə başqılar edərək silahsız və müdafiəsiz olan Azərbaycan türklərini qırması, əmlaklarını qarət edərək doğma yurdlarından didərgin salmışlar. Bu cür qırğınlar 1905-1906-cı və 1915-1920-ci illərdə daha kütləvi şəkildə almış, demək olar ki, indiki Ermənistanın hər bölgəsində türklər

qarşı soyqırım (genosid) siyasəti həyata keçirilmişdir. 1948-1953-cü illərdə Harutyunov-Mikoyan-Stalin üçlüyünün həyata keçirdiyi deportasiya aksiyasına göz yumulmuş, 150 minə yaxın Azərbaycan türkünün Ermənistanda repressiyaya məruz qalması faktı uzun müddət gizlədilmişdir. 1988-ci ildən etibarən ermənilərin Rusiyanın hərbi potensialına və Qərbdə ermənipərəst dövlətlərin hıməyisinə axlanaraq yene də Qarabağda Azərbaycanlılara qarşı kütləvi surətdə soyqırımı həyata keçirmələri dünya iclimatıyətini bigənə qaldığı kimi, 1988-ci ildə Ermənistanda Azərbaycan türklərinə qarşı törədilən soyqırından da çoxlının xəbəri yoxdur. Xocalı faciəsi xristian dünyəsinə az qala bəz vermiş adı hədisə kimi təsir bağışladı-Xocalıdan əsir aparılanlara qarşıvəhşiliklər bu gün də davam edir.

Milli ayrıseçkilik, şantaj, şovinizm, rasizm və anneksiyə siyasəti Ermənistanda rəsmi dövlət siyasətinə aparılmışdır, XX əsirin sonunda bir daha ermənilərin tarixin müəyyən mərhələlərində vaxtaşırı özünü bürünə verən "panaronyaya" dövrü, yaxud "erməni xəstəliyi"nin yeni təzahürü yetişmişdir. Erməni mətbuatı, erməni tarixçiləri tarixi saxtələşdirmə işində həmişə olduqları üçün Ermənistanda yaşayan Azərbaycan türkləri haqqında rəsmi və statistik məlumatları mətbuat səhifələrinə çıxarmamış, ən yaxşı halda isə təhrif edilmiş şəkildə təqdim etmişlər. Ermənistanın azərbaycanlıları qovduqdan sonra o vaxtlar Azərbaycana rəhbərlik edənlərin sərişətisizlikləri ucubandan ermənilər Dağlı Qarabağda da etnik təmizləmə siyasətini uğurla həyata keçirdilər. Ermənistanın

Dağlı Qarabağda gələn iki min əilə Vəzirovun göstərişi ilə oradan çıxarıldı, onlara növbəti qaçqınlıq yaşadıldı. Uğurlarından ruhlanan ermənilər bir-birinin ardınca ətraf rayonları işğal etdilər və heç nəyə məhəl qoymadan vəhşiliklərini davam etdirdilər. İşğal edilmiş ərazilərin azad edilməsi ilə bağlı Azərbaycanın hərbi tələbinə məhəl qoymadan bu ərazilərin sərəvtərlərini talamaqla məhəl oluldu. Hər dəfə məsləhətin həllində irəliləyən hissə olunan kimi rəsmi İrəvan yeni höquqlara əl atır-parlamentdə terror aktı, istefa yoxdur və s. münəqaşının həllini ləngidirdi.

Son hakimiyyət dəyişikliyi, vaxtilə MDB məkanında dəbdə olan "narnci inqlab" nəticəsində hakimiyyətə gələn Paşinyanın höquqları, Azərbaycanın unvanına söyləyiyi təhqirlər, yərsiz bəyanatları münəqaşın danışıqlar yolu ilə həllini mümkünəz etdi. Hər həftə Şuşaya gələn, hakimiyyətdə olduđu müddətdə Ermənistanın daha çox Qarabağda olan Paşinyan hakimiyyətinin ciddi yox olduğunu anlaya bilirdi, problemin həllinin yağırlığını daşımaq qədər olmadığıni nümayiş etdirirdi. Yalnız münəqaşə zonasında deyil, həm də digər yerlərdə atəşkəs tez-tez pozulması, Paşinyanın və arvadının hərbi geyimində, əllərində silah Qarabağda əsgərlərə görülməsi, münəqaşının dinc yolla həll olunması ilə bağlı Azərbaycan tərafinin təkliflərinə məhəl qoymaması problemin hərbi yolu ilə həllini reallaşdırdı. Azərbaycan Ordusu arazimizi erməni hərbi birləşmələrinin təmizləmək kompaniyasına başlamağa məcbur oldu - Ali Baş komandanın rəhbərliyi ilə bu kompaniya uğurla həyata keçirilir.